

УДК 130.2(477)«188/192»(045)

**ЄВРОПЕЙСЬКІ ВИМІРИ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ ДУМКИ
КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ. У КОНТЕКСТІ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ДМИТРА ОВСЯНИКО-КУЛИКОВСЬКОГО**

Дабло Любов Григорівна – старший викладач, кандидат культурології,
Маріупольський державний університет, м. Маріуполь
orcid.org/0000-0003-1311-232X
doi.org/10.35619/ucpmk.vi27.55
dablo-lg@ukr.net

Аргументовано, що в означеному контексті особливої ваги набуває ставлення О. Потебні, Д. Овсянико-Куликовського та інших харківських науковців до ідей французького позитивізму взагалі та естетико-мистецтвознавчої концепції Іполіта Тена (1828–1893 рр.), зокрема. Показано, що французька модель позитивізму, популярна серед української художньої інтелігенції 70–90-х років ХІХ ст., привнесла «європейський присмак» у середовище не лише творчої молоді, а й науковців. Позитивно оцінено й підтримано досвід порівняльного аналізу ідей І. Тена та Д. Овсянико-Куликовського, здійснений психологом М. Гусельцевою.

Ключові слова: позитивізм, європейський культурний простір, культурно-історична школа, харківська наукова школа.

Постановка проблеми. Як відомо, позитивізм у другій пол. ХІХ ст. став надзвичайно популярною філософсько-естетичною течією серед української інтелігенції. Згодом, ознак значущості саме в середовищі української творчої молоді набувають мистецтвознавчі пошуки Іполіта Тена (1828–1893 рр.). Як підкреслює Л. Левчук, «перебуваючи під впливом ідей Ч. Дарвіна, І. Тен, як і більшість позитивістів, намагалися пристосовувати концепцію біологічної еволюції до розвитку суспільства, різних видів творчої діяльності людини» [3; 12].

Мистецтвознавчі ідеї І. Тена сповнені бажанням підпорядкувати гуманітарні науки природничим і, культивуючи поняття «факт», саме його використовував теоретик задля аналізу природи мистецтва чи специфіки художньої творчості. У тогочасній Україні широкого розголосу набували не лише ідеї О. Конта, І. Тена та інших позитивістів, а й творчість тих письменників, передусім, французьких, які «сповідували» позитивістські настанови: Гі де Мопассан, Е. Золя, брати Ж. та Е. Гонкур.

Щодо українського контексту, то відданим прихильникам позитивізму – після І. Франка – виявився М. Євшан (1889-1919 рр.), котрий протягом свого короткого життя пройшов шлях від прибічника позитивізму до ніцшеанця. Позиція М. Євшана щодо ідей І. Тена цікава тим, що, зацікавившись ними, він, водночас, критикував їх, намагаючись через полеміку вийти у площину істини. Цей аспект роздумів М. Євшана – літературного критика, літературознавця й перекладача – переконливо опрацьований С. Павличко [5; 141; 166].

Ідеї І. Тена не залишили байдужими ні О. Потебню, ні Д. Овсянико-Куликовського. Вони, по-перше, виявили інтерес до подій європейського культурного процесу, а по-друге, засвідчили певну «інтелектуальну єдність» української інтеграції, представники якої жили й працювали в різних регіонах країни. Таким чином метою статті є вивчення європейських вимірів культурологічної думки в контексті наукової діяльності Д. Овсянико-Куликовського.

Аналіз публікацій. Подальшого аналізу потребують ті роботи, автори яких наголошують на дискусійних аспектах спадщини вченого. До них доцільно віднести розгляд філософських поглядів Д. Овсянико-Куликовського. Так, російські дослідники позитивізму як М. Гусельцева, Н. Нікітіна витоки окремих позицій вченого аналізують у контексті ідей французького позитивізму, пропонуючи, зокрема, застосовувати порівняльний аналіз «І. Тен – Д. Овсянико-Куликовський». Такі творчо-пошукові ідеї вимагають ґрунтовної аргументації, що спирається на розгляд естетико-мистецтвознавчих ідей позитивістів, представлених у роботах українських науковців, зокрема: Н. Жукової, Л. Левчук, В. Личковаха, О. Оніщенко, С. Павличко, В. Свищо.

Відсутність єдиної точки зору в багатьох загальних і окремих питаннях спонукає знову переглянути історію життя і творчості Д. Овсянико-Куликовського, тому *метою роботи* є висвітлення європейського контексту ставлення О. Потебні, Д. Овсянико-Куликовського до ідей французького позитивізму взагалі та естетико-мистецтвознавчої концепції І. Тена (1828–1893 рр.), зокрема.

Виклад матеріалу дослідження. Зазначимо, що з-поміж опрацьованих нами джерел – у ракурсі означеної теми – доволі оригінально сприймається праця М. Гусельцевої «Творческое наследие И. Тэна и Д. Н. Овсянико-Куликовского: культурно-психологическая эпистемология», в якій наведено порівняльний аналіз творчої спадщини французького мистецтвознавця І. Тена та

Д. Овсянико-Куликовського як представника «Харківської школи», в якому висвітлюються особливості історіософського бачення минулого через світоглядну призму кожного з указаних учених [2].

Розглядаючи науковий спадок французького творця культурно-історичної методології дослідження реальності, автор згаданої праці вказує, що інтелектуальній манері І. Тена притаманні охоплення великих обсягів емпіричного матеріалу та синтетичне узагальнення його до певних категорій або причин. «Його методологічний проект, – зауважує дослідниця, – передбачав створення гуманітарної науки як такої в результаті синтезу філософії, історії етнографії, літературознавства та низки інших суміжних дисциплін. Психологія в цьому проекті поставлена як своєрідний посередник між природничим та гуманітарним знанням» [1; 19].

Не заглиблюючись у викладення авторських ідей І. Тена, вважаємо виправданим навести думку самого І. Тена щодо головного принципу культурно-аналітичного підходу: «У зовнішньому відбувається внутрішнє, в історії проявляється психологія, в обличчі віддзеркалюється душа. Аналіз приєднує моральний світогляд до фізичного і поповнює події почуттями» [1; 22].

У контексті цієї сентенції Тена логічним є твердження М. Гусельцевої про те, що методологія французького вченого є підґрунтям для культурно-історичної школи, до якої, серед багатьох європейських учених, належали і О. Потебня, і О. Пипін, і М. Тихомиров і Д. Овсянико-Куликовський. «Культурно-психологічний аналіз, який розглядає творчість у зв'язку із світоглядом, а світогляд у зв'язку з духом епохи, дозволяє здійснювати переходи від категорій культури до смислових структур свідомості і внутрішнього світу людини, ковзати з мікрорівня на макрорівень і навпаки, простежувати, як цінності культури набувають втілення в індивідуальній поведінці особистості» [1; 23].

Доречно зауважити, що сутність «авторського підходу», який І. Тен застосовував у вивченні культурно-психологічних реалій як доволі ускладнених дослідницьких об'єктів, полягає в тому, що він додатково ввів групу специфічних аналітичних категорій: а) «середовище», показниками якого виступили клімат, ландшафт та інші географічні й природні особливості, соціальний устрій тощо; б) «краса» – категорія, що враховувала етнічні традиції, національні прикмети як спадкові властивості, котрі обумовлюють темперамент і конституцію організму індивіда; в) «момент» – показчик важливості дослідження певної перебувної епохи і пов'язаних із нею інтелектуальних традицій; г) «панівна (та, що превалює) спроможність» – творчий рушій, що спрямовує розвиток митця, тобто ні що інше, як пасіонарність, котра є стрижнем його індивідуально-психологічних особливостей щодо тематичних або стилевих уподобань тощо. У системі цих чотиривимірних координат передбачалося дослідження найбільш складних культурно-психологічних феноменів, як, наприклад, ментальність народу, психологія суспільних класів, мистецька доба тощо.

На підставі навіть такого стислого викладення правомірно робимо висновок, що обдарований і винахідливий дослідник розробив концепцію взаємодії цих, на перший погляд, не надто взаємопов'язаних чинників – середовища, раси, панівної спроможності, а далі продемонстрував її ефективність, вирішивши таке культурно-психологічне завдання: на матеріалі художньої літератури британських письменників показав, завдяки яким механізмам і впливам відбулася трансформація варвара-англосакса в сучасного інтелектуала-британця.

Важливо підкреслити, що майже всі праці й теоретичні розробки француза І. Тена практично завжди негайно перекладались на інші європейські мови, а також на російську. Відтак, вони не могли не потрапити в поле зору О. Потебні та Д. Овсянико-Куликовського, які до культурно-психологічних чи культурно-історичних ідей та розробок мали професійний інтерес.

На нашу думку, цілком логічно вважати, що рівень освіти, ерудиція і науково-дослідницький досвід Д. Овсянико-Куликовського, а також його унікальна обдарованість стали тим комплексом культурно-психологічних передумов самовдосконалення особистості вченого, який дозволяв йому не лише формувати власний світогляд, але й намагатись глибоко досягнути цей феномен та визначити виміри чи критерії оцінювання світогляду, завдяки смислам та «шкалі» загальнолюдських цінностей.

Навряд чи можна винайти більш достеменний спосіб для визначення світоглядних уявлень і переконань високорозвиненої особистості, ніж ознайомлення з її власними вимірами та потрактуваннями суб'єктивного світобачення, що залежить від персональних засад і принципів світосприйняття. У цьому ракурсі вважаємо доцільним навести вихідну тезу Д. Овсянико-Куликовського щодо розуміння ним поняття «особистість»: «...особистість є кінцевий результат психологічної переробки індивіда силами громадськості, яка прогресує й ускладнюється» [4; 270]. Що ж стосується самоорганізації людини, то він вважав, що особистість є синтезом психологічних процесів індивіда.

У своїх уявленнях відносно розвитку «Homo sapiens» учений дотримувався ідеї неухильного прогресу й розглядав людську душу як продукт психічної еволюції, у перебігу якої відбувається розвиток розумової й почуттєвої сфер людської істоти. Найголовнішою із засад розвитку особистості є усвідомлення індивідом свого соціального статусу та суспільної ролі. Використовуючи власні літературознавчі дослідження, Д. Овсянико-Куликовський об'єднує національне середовище, майновий стан, суспільний клас і професійну орієнтованість; до змісту індивіда вчений відносить фізіологічні особливості, склад розуму та характеру, особисті смаки, пристрасні уподобання, моральні якості та життєві прагнення.

Мислитель сформував також своєрідну конструктивну модель особистості, що складається з центру й периферії. В ілюстративному плані модель у «поперечному перетині» складається з кількох концентричних кіл. Найширше з них національне, потім ідуть коло історично-класово-станових ознак, коло професійних рис, місцевих маркерів. Центр особистості – це її зміст. «Всі концентричні кола форми, що оточують цю точку, як обручами стискають і скріплюють особистість. Саме вони об'єднують її, вони роблять надзвичайно важливий внесок у справу організації особистості, в справу творення її синтезу» [4; 284].

Ідея розвитку «окультуреної людини» для Д. Овсянико-Куликовського – це досконалий зміст особистості, що концентрує в собі все краще, що створила цивілізація в глобальному масштабі.

Осмислюючи унікальну багатогранність дослідницької роботи Д. Овсянико-Куликовського, слід підкреслити, що поєднання його викладацької, літературно-критичної та науково-теоретичної діяльності не було випадковим. Під впливом праць О. Потебні він розвинув у собі стійку й свідомо керовану готовність у будь-якому літературно-художньому чи мовотворчому явищі «розшифровувати» його психологічну сутність. Це означало, що в його дослідницькій царині більшого значення набував «натуральний психологізм» творчого мислення. І він сам зазначав, що відбувалось посилення його вродженої схильності вивчати не стільки історію певного неординарного літературного явища, скільки психологію його розвитку. При цьому запевняв, що знайшов своє місце в літературі та науці, а, значить, це відповідало його творчим потенціям.

Важливо зауважити, що молодий Д. Овсянико-Куликовський після закінчення університету в Одесі мав тривале стажування в Парижі, де й трапилася нагода познайомитись із французькою психологічною школою (Т. Рібо, П. Жане), в якій психологізм загалом виступив для нього як дослідницький метод. Він використовував його для дослідження проблем літературної творчості, міфології витоків художньої мотивації.

У порівняльному аналізі «Ген – Овсянико-Куликовський», який здійснила М. Гусельцева, зауважується, що і для І. Тена, і для Д. Овсянико-Куликовського факти були важливішими, ніж концепції, а історико-літературні пам'ятки вони вважали документами, що дають можливість дослідити культурно-психологічну атмосферу певної доби або народності шляхом використання специфічного методу текстологічного аналізу.

Показово, що М. Гусельцева вказує й на інший методологічний інструмент дослідження, введений О. Потебнею, – це поняття «внутрішньої форми слова», що Д. Овсянико-Куликовський не лише запозичив у попередника, але й надав йому широкої лінгвопсихологічної інтерпретації.

Слід додати, що, сприйнявши дослідницькі ідеї І. Тена, під впливом тривалого безпосереднього співробітництва з автором праці «Думка і слово» у роки розквіту харківської лінгвістичної школи, Д. Овсянико-Куликовський як учений еволюціонував до «глибинного» мовознавства, до теоретичних питань психології творчості та історії культури. Він ввів у науковий обіг поняття «суспільно-історичний тип», деталізоване в тритомній праці «Історія російської інтелігенції» та покладене в основу постулату про взаємозв'язок і хронологічну відповідність зміни літературних типів і соціокультурних реалій.

Досліджуючи психологію творчості, Д. Овсянико-Куликовський розрізняв мислення буденне й художнє. У цьому плані важливо зазначити, що на зламі XIX–XX ст. у російському літературознавстві існували різні наукові підходи й школи, серед яких виокремимо три: міфологічна, порівняльно-історична та культурно-історична. Усі вони спирались, переважно, на європейські методологічні традиції з певною слов'янською самобутністю.

Провідною, безперечно, була психологічна школа, що домінувала на харківських університетських теренах. В її концептуальну основу була покладена культурно-історична спрямованість, а наріжними каменями визначились такі головні проблеми, як взаємозв'язок мовлення й мислення; окремішність наукового й художнього мислення; мовно-мисленнєві особливості літератури й соціальної психології, а також психології художньої творчості та естетичного сприйняття.

Висновки. Отже, харківський період у науково-дослідницькій діяльності Д. Овсянико-Куликовського був надзвичайно інтенсивним і плідним, різноманітним за спрямуваннями й багатим на досягнення, позначений відповідним кар'єрним сходженням і високим визнанням у наукових та суспільних колах.

Стиль роботи, організація науково-пошукової діяльності та рівень професіоналізму в середовищі «харківської школи» сприяли динамічному розкриттю інтелектуального потенціалу Д. Овсянико-Куликовського як ученого-теоретика і поглибленню його лінгвоестетичних знань. В означеному контексті особливої ваги набуває ставлення О. Потебні, Д. Овсянико-Куликовського та інших харківських науковців до ідей французького позитивізму взагалі та естетико-мистецтвознавчої концепції І. Тена (1828–1893 рр.), зокрема. Французька модель позитивізму була популярна серед української художньої інтелігенції у 70–90-х роках XIX ст. і привнесла «європейський присмак» у середовище не лише творчої молоді, а й науковців.

Список використаної літератури

1. Гусельцева М. С. Культурно-аналитический подход в психологии и методологии гуманитарных исследований. *Вопросы психологии*. 2009. № 5. С. 16–26.
2. Гусельцева М. С. Творческое наследие И. Тэна и Д. Н. Овсянико-Куликовского: культурно-психологическая эпистемология. *Психологические исследования*: электрон. науч. журн. 2010. № 5 (13). URL: <http://psystudy.ru/index.php/num/2010n5-13/382-guseltseva13> (дата обращения: 06.11.2015).
3. Левчук Л. Т. Західноєвропейська естетика XX століття: навч. посіб. для студ. гуманітар. спец. вищ. заклад. освіти. Київ: Либідь, 1997. 224 с.
4. Овсянико-Куликовский Д. Н. Вопросы психологии творчества: Пушкин. Гейне. Гёте. Чехов. К психологии мысли и творчества. 2-е изд. М., 2008. 304 с.
5. Павличко С. Д. Дискурс модернізму в українській літературі: монографія. Київ: Либідь, 1997. 360 с.

References

1. Huseltseva M. S. Kulturno-analytycheskyi podkhod v psykholohyy y metodolohyy humanytarnykh yssledovanyi. *Voprosy psykholohyy*. 2009. № 5. S. 16–26.
2. Huseltseva M. S. Tvorcheskoe nasledye Y. Tэna y D. N. Ovsianyko-Kulykovskoho: kulturno-psykholohycheskaia эpystemolohyia. *Psykhologhycheskye yssledovanyia*: электрон. nauch. zhurn. 2010. № 5 (13). URL: <http://psystudy.ru/index.php/num/2010n5-13/382-guseltseva13> (data obrashcheniya: 06.11.2015).
3. Levchuk L. T. Zakhidnoevropeiska estetyka XX stolittia: navch. posibnyk dlia stud. humanitar. spets. vyshch. zaklad. osvity. Kyiv: Lybid, 1997. 224 s.
4. Ovsianyko-Kulykovskyi D. N. Voprosy psykholohyy tvorchestva: Pushkyn. Heine. Hёte. Chekhov. K psykholohyy mysly y tvorchestva. 2-e yzd. Moskva, 2008. 304 s.
5. Pavlychko S. D. Dyskurs modernizmu v ukrainskii literaturi: monohrafiia. Kyiv: Lybid, 1997. 360 s.

ЕВРОПЕЙСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ УКРАИНСКОЙ КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОЙ МЫСЛИ КОНЦА XIX – НАЧАЛА XX В. В КОНТЕКСТЕ НАУЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ДМИТРИЯ ОВСЯНИКО-КУЛИКОВСКОГО

Дабло Любовь Григорьевна – старший преподаватель, кандидат культурологии,
Мариупольский государственный университет, г. Мариуполь

Аргументировано, что в отмеченном контексте особый вес приобретает отношение О. Потебни, Д. Овсянико-Куликовского и других харьковских ученых к идеям французского позитивизма вообще и эстетико-искусствоведческой концепции Ипполита Тена (1828–1893 гг.), в частности. Показано, что французская модель позитивизма, популярная среди украинской художественной интеллигенции 70–90-х годов XIX века, привнесла «европейский привкус» в среду не только творческой молодежи, но и ученых. Положительно оценен и поддержан опыт сравнительного анализа идей И. Тена и Д. Овсянико-Куликовского, сделанный психологом М. Гусельцевой.

Ключевые слова: позитивизм, европейское культурное пространство, культурно-историческая школа, харьковская научная школа.

EUROPEAN DIMENSIONS OF UKRAINIAN CULTUROLOGICAL THOUGHT OF THE LATE XIXTH – TO THE EARLY XXTH CENTURY IN THE CONTEXT OF DMYTRO OVSIANYKO-KULYKOVSKYI'S SCIENTIFIC ACTIVITIES

Dablo Lubov – Senior Instructor,
Mariupol State University, Mariupol

Arguments are provided for the fact that in the aforementioned context, special attention must be paid to the attitude of O. Potebnia and D. Ovsianyko-Kulykovskyi and other Kharkiv scientists towards the ideas of French positivism in general and towards the aesthetical concept presented by H. Taine (1828–1893) in particular. It is shown that the French model of positivism

was popular among Ukrainian creative intelligentsia of the 1870s–1890s and brought the «European tinge» not to the creative young community alone, but to the scientific community as well. Positive evaluation and support are given to the experience of the comparative analysis of the ideas presented by H. Taine and D. Ovsianko-Kulykovskyi carried out by M. Huseltseva.

Key words: positivism, European cultural space, cultural and historical school, Kharkiv scientific school.

UDK 130.2(477)«188/192»(045)

EUROPEAN DIMENSIONS OF UKRAINIAN CULTUROLOGICAL THOUGHT OF THE LATE
XIXTH – TO THE EARLY XXTH CENTURY IN THE CONTEXT OF
DMYTRO OVSIANYKO-KULYKOVSKYI'S SCIENTIFIC ACTIVITIES

Dabło Lubov – Senior Instructor,
Mariupol State University, Mariupol

The article is aimed at European dimensions of Ukrainian culturological thought in the context of Dmytro Ovsianko-Kulykovskyi's scientific activities.

Results. It is shown that ideas by H. Taine made even such Ukrainian scientists as O. Potebnia and D. Ovsianko-Kulykovskyi care. Firstly, an interest of the both scientists in the events of the European cultural process was revealed. Secondly, a certain «intellectual unity» of Ukrainian intelligentsia whose representatives lived and worked in different regions of the country was discovered.

We have analyzed the work by M. Huseltseva who carried out comparative analysis of the legacy of the French art expert H. Taine and D. Ovsianko-Kulykovskyi as a representative of «Kharkiv School», where peculiarities of historiosophical vision of the past through the world outlook of each of the aforementioned scientists were described.

Novelty. Arguments are provided for the fact that in the aforementioned context, special attention should be paid to the attitude of O. Potebnia and D. Ovsianko-Kulykovskyi and other Kharkiv scientists towards the ideas of French positivism in general and towards the asthetical concept presented by H. Taine (1828–1893) in particular. The French model of positivism was popular among Ukrainian creative intelligentsia of the 1870–1890 s and brought the «European tinge» not to the creative young community alone, but to the scientific community as well.

Practical significance. The statements, the factual material and the conclusions of the research can be used both to carry out generalizing research in theory and history of culture and to develop the courses on Culturology, psychology of creativity and culture studies.

Key words: positivism, European cultural space, cultural and historical school, Kharkiv scientific school.

Надійшла до редакції 12.11.2018 р.

УДК 78.071.1(73=161.2)(092)«1907/1993»

УКРАЇНОЦЕТРИЧНІ ВЕКТОРИ ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
МИРОНА ФЕДОРІВА

Яців Ірина Володимирівна – аспірантка кафедри
музичної україністики та народно-інструментального мистецтва,
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
ім. В. Стефаника», м. Івано-Франківськ
orcid.org/0000-0001-5775-6448
doi.org/10.35619/ucpmk.vi27.56
Iryna_Yatsiv@meta.ua

Стаття присвячена українському композитору, хоровому диригенту та музикознавцю Мирону Федоріву, який більшу частину свого життя проживав у США. Наведено відомості про найважливіші досягнення митця в галузі української культури та музичного мистецтва. Проаналізовано творчі принципи та індивідуальні погляди М. Федоріва крізь призму філософської і культурологічної концепції – «україноцентризму», значення якої полягає в оцінюванні діяльності особистості крізь українські національні інтереси. Охарактеризовано значення діяльності М. Федоріва для соціальної, музичної та хорової культури України і західної діаспори.

Ключові слова: композитор, духовна музика, національна культура, україноцентризм, концепція життя, М. Федорів.

Актуальність проблеми. В час гонитви людства за інноваційними технологіями та нагромадженням матеріальних цінностей, в іншій площині продовжується нехтування процесом формування глибинних параметрів духовності особистості, а відтак й соціально-значущими ціннісними орієнтаціями. Силою історичних обставин та власних упущень цілі покоління впродовж тривалого часу були змушені перебувати в полоні псевдонаукових концепцій та насильницьких ідеологій.

Так, здобутки національної культури та значимість усього українського підлягала жорсткому знищенню і викориненню, а нелегкий процес самоідентифікації народу виявився рушієм утечі